

<https://doi.org/10.62837/2024.6.349>

**AXUNDOVA LƏMAN PƏRVİZ QIZI
HACIYEVA AYTƏN FİKRƏT QIZI**
Azərbaycan Texniki Universiteti
“ Xarici dillər” kafedrasının baş müəllimləri
H. Cavid pr.25.aytenlaman@mail.ru

MÜASIR İNGİLİS DİLİNDƏ QRAMMATİK MATERIALIN TƏDRİSİNİN METOD VƏ ÜSULLARI HAQQINDA

Xülasə

Xarici dillərin öyrənilməsinin bir neçə aspektləri mövcuddur. Bu aspektlərdən biri qrammatikadır. Xarici dildə danışmağı öyrənmək üçün qrammatika əhəmiyyətli yer tutur, o bir növ lüğət tərkibinin bazasıdır. Qrammatikanı öyrənmək və fikirləri düzgün ifadə etmək, həmçinin nitqdə və yazıda qrammatik formaları tanımaq qrammatik bacarıqların yaranması ilə baş verir. Bu günə kimi hələ də müəllimlər arasında bu kimi fikirləri eşitmək mümkündür: “Mənim tələbələrim qrammatikanı bilir, lakin danışanda səhvlər edirlər” ya da əksinə “Danışmağı bacarırlar, lakin qrammatikanı bilmirlər”. Bu səbəbdən indiki zamanda qrammatikanın öyrənilməsində kommunikativ yanaşmadan istifadə çox vacibdir.

Qrammatikanı bilmək nə deməkdir? Qrammatik biliklər tələbələrin şifahi və yazılı nitq fəaliyyətlərinin inkişafına xidmət edir. Tələbələrin üslubi bacarıq və vərdişlərinin yaranmasında qrammatik biliklərin rolu müstəsnaadır. Qrammatik hadisələr, anlayışlar, dil üzərində müşahidələrdən doğur, insan təfəkkürü bu mücərrəd anlayışları sistemləşdirir, cilalayır, qayda və təriflər yaradır, nitqi düzgün qurmaq məqsədilə tətbiq edir.

Qrammatikanın tədrisinə nələr daxildir? Qrammatikanın tədrisinə qrammatik qayda və hadisələr, həmçinin qrammatik konstruksiya və strukturlardan istifadə etmək kimi qrammatik vərdişlər daxildir.

Açar sözlər: ingilis sözləri, alınma sözlər, leksika, grammatika, tədris prosesi.

Qrammatik vərdişlər iki qrupa bölünür: reseptiv və produktiv. Reseptiv qrammatik vərdişlərə dinləmə və oxu, produktiv vərdişlərə isə danışmaq və yazı daxildir. Produktiv vərdişlərə qrammatik forma və konstruksiyaları əmələ gətirmək və istifadə etmək, onları seçə bilmək, oxu zamanı qrammatik konstruksiyaları müəyyən edə bilmək və həmçinin qrammatik hadisələrdən yazıda istifadə etmək bacarığı aiddir. Reseptiv qrammatik vərdişlərə qrammatik konstruksiyaların tanınması və onun məna ilə uyğunlaşması, bir qrammatik konstruksiyaları formaca oxşar digər konstruksiyalardan fərqləndirmək bacarığı, sadə cümlənin strukturunun müəyyən edilməsi və ingilis dilində olan cümlədə söz sırası, mürəkkəb cümlənin strukturunun müəyyən edilməsi, cümlə üzvləri arasında məntiqi, zaman, səbəb-nəticə, tabesiz və tabeli əlaqələri müəyyən etmək bacarığı daxildir.

Y.N.Solovyova: “İngilis dilində qrammatik qaydanın öyrənilməsi prinsipləri”M.1978. Y.N.Solovyova qeyd edir ki, bəzi tələbələr bu və ya digər qrammatik qaydanı həтта uzun müddət işlətdikdən sonra da, onu müəyyən etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu səbəbdən, Y.N.Solovyova öyrənilən qrammatik qaydanın bütün formalarını: təsdiq, sual və inkar formalarını lövhədə yazmağı, bu strukturun formasını digər strukturun qismən oxşar forması ilə müqayisə etməyi, tələbələri tədris prosesinin passiv yox, aktiv iştirakçıları etməyi və həmçinin qrammatik qaydanın daha yaxşı yadda qalması məqsədilə qrammatik formanı konkret nitq konteksti ilə əlaqələndirməyi təklif edir. (1.s.178)

Qrammatikanı öyrənmək-xarici dilin öyrənilməsinin ən əhəmiyyətli aspektlərindən biridir, çünki dolğun kommunikasiya qrammatika olmadan baş verə bilməz. Heç bir şübhə yoxdur ki, qrammatik qaydaları bilmək dil öyrənmək üçün zəruridir. Lakin son onilliklər ərzində intensiv şəkildə inkişaf edən kommunikativ təlim metodu ingilis dilinin bütün aspektlərinə təsir etdiyi kimi, həmçinin qrammatikanın tədrisinə də çox təsir etmişdir. İngilis dilinin qrammatikasının kommunikativ metod ilə tədris olunmasında əsas diqqət danışmaq nitqinin bacarıq və vərdislərinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilir, bu təlim prosesində tələbələr hər hansı bir qrammatik qaydanı əzbərləyib öyrənməyin əvəzinə, müəllim tələbələrə bu qaydanı çalışmalarda öyrətməli və tələbələr qrammatik qaydanı intuitiv olaraq kommunikativ fəaliyyət prosesində öyrənməlidirlər.

R.C.Cəfərov:«Azərb. dilində işlənən Qərbi Avropa mənşəli sözlər». Bakı 1990,Dissertasiya.Müəllif qeyd edir ki,Ənənəvi olaraq, qrammatikanın tədrisi zamanı iki üsuldən – deduktiv və induktiv üsullardan istifadə olunur. Deduktiv yanaşmada müəllim əvvəlcə yeni qrammatik materialı təqdim edir, qaydaları izah edir, misallar göstərir, deyilmiş qaydanı misallar üzrə əsaslandırır, sonra isə tələbələr bir sıra çalışmaları yerinə yetirirlər. Deduktiv yanaşmanın əsas üstünlüyü odur ki, yeni qrammatik materialın izahına az vaxt sərf olunur, lakin bu yanaşma tələbələrin sərbəst fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Bu üsul passiv və formal xarakter daşıyır.(2.s.95)

Deduktiv yanaşma çərçivəsində yeni qrammatik materialın tədrisini üç əsas mərhələyə bölmək olar:

1.Yeni qrammatik materialın izah edilməsi.

Bu mərhələdə müəllim tələbələr üçün yeni olan qrammatik konstruksiyaya aid bir sıra məsələlər yazır, onların istifadə hallarını izah edir, sual və inkar formalarının əmələ gəlməsini, qısa cavab nümunələrini və s. qeyd edir.

2.Yeni qrammatik materialın işlənilməsi.

Bu mərhələdə tələbələr bir sıra çətin olmayan tapşırıqlar yerinə yetirirlər və bu tapşırıqlar dərhal bütün qrup tərəfindən yoxlanılır. Bu mərhələdə müəllimin yeni qrammatik materialın tələbələr tərəfindən mənimsənilməsinə nəzarət etməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

3. Yeni qrammatik materiala aid produktiv çalışmaları.

Bu çalışmalara dialoqların düzəldilməsi, müxtəlif mövzuların müzakirə edilməsi, şəkillərdə olan oxşar və fərqli cəhətlərin tapılması və s. bu kimi tapşırıqlar daxildir.

İnduktiv yanaşma – qrammatikanın modellərə əsasən tədris olunması deməkdir. Bu yanaşmada müəllimin gətirdiyi bir sıra nümunələrdən çıxış edərək qaydanı tələbələr misallar əsasında çıxarırlar. Bu üsul tələbələrdə məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirir, dil üzərində onların müstəqil və fəal çalışmalarına şərait yaradır. Tələbə düşünür, təhlil edərək qrammatik formaları tapır, onun mənasını müəyyən edir və ümumiləşdirir. Bu zaman qrammatik material tələbə tərəfindən şüurlu halda mənimsənilir. İnduktiv üsulun bir üstünlüyü də odur ki, bu üsul tələbəyə qrammatik materialın möhkəm aşılmasını təmin edir. İnduktiv yanaşmanın əsas üstünlükləri kimi lüğət ehtiyatının zənginləşməsinə, sabit söz birləşmələrini, danışıq leksikasını istifadə etmək bacarığının və sifahi nitqin başa düşülməsi vərdislərinin inkişafına və s. şərait yaradan, tələbələrə sərbəstliyin təqdim edilməsini və canlı danışıq nitqindən qrammatik qaydaları çıxartmaq üçün imkan verilməsini qeyd etmək olar. Qrammatikanın öyrənilməsində istifadə olunan induktiv yanaşma və bu yanaşmada istifadə olunan üsullarla tanış olaq. İnduktiv yanaşmada iki üsuldan istifadə olunur: **struktur və kommunikativ** üsul. Struktur üsulda qrammatik materialın tədrisi mərhələləri bunlardır: nitq nümunələrinin dinlənilməsi, nümunələrin xor şəklində və fərdi olaraq tələffüz edilməsidir.

Alınma sözlərin leksik, struktur-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri

Leksik alınmalar müxtəlif dillərin inkişaf tarixində əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Alınmalar çoxşaxəli söz hadisəsi kimi həmişə dilçi alimlərin diqqətini özünə çəkmişdir. Sözlər başqa-başqa dillərdən müxtəlif səbəblərdən alınır. Belə alınma prosesi dilə keçmiş sözlərin dilin leksik sisteminin fərqli laylarında yer almasına da təsir göstərir. Məsələn, tərkibində yunan və latın mənşəli ünsürlər olan alınma sözlər daha çox terminoloji laya daxil olur. Bu xüsusiyyət bütün dillərdə özünü göstərir.

N.Ə. Ağazadə: «İngilis dili mənşəli sözləri Azərb. dilində inifeksiyası» . E.M. toplu. B. 2003. Müəllif yazır:»Yeni əşyaların və hadisələrin adlandırılması məqsədi ilə alınan sözlərin müəyyən qismi dilin ümumişlək leksik qatında yer alır. Belə sözlər daha çox insan məişətində işlənən əşyaların adlarını bildirənlərdir. Onlar keçdikləri dilə sürətlə uyğunlaşır, onun müxtəlif funksional üslublarında işlənməsi hüququ qazanır və beləliklə, dilin ümumişlək sözləri statusunu alır. Azərbaycan dilinin ingilis dilindən aldığı sözlər də oxşar bir prosesi yaşayır. Hazırda bu sözlərin bir hissəsi müasir Azərbaycan dilinin ümumişlək leksik qatına girmiş, danışıq dilində, ayrı-ayrı üslublarda işlənir. Məsələn, *kompyüter, market, supermarket, futbol, caz, neylon, plankton, blok, bar, slayd, biznes, investor, biznesmen, aerobika, brifinq, kondisioner, peycer, printer, alo, bambuk, alüminium, brendi, kursor, dollar* və s.(3.s.23)

Kompyüterdə işləyərəkən *kursor* sözünü tez-tez işlədəcəyik. Kursor ümumi halda displeyin (display-əksetdirmə) ekranına yazılacaq, dəyişiklik ediləcək simvolun yerini göstərir.

ABŞ kongresi hələ 2000-ci ildə qəbul etdiyi qərara uyğun olaraq minimum əmək haqqı ayda 2000 dollar, eyni zamanda yoxsulluq həddi bir neçə dəfə az məbləğdə müəyyən edilmişdir.

Bir neçə gün öncə Şəkidə Regional Biznes Tədris Mərkəzinin açılışında iştirak edən Fərhad Əliyev özünü prezident kimi aparıb.

Şəhərdə açılan market və supermarketlərin sayı yaman artır. Belə deyənlər var ki, əhalinin bəzi qismi daha budkalarından bir şey almır, yolunu həmin market və supermarketlərə salır.

Hər bir dilin leksik sistemindəki sözlər yalnız mənşəcə, üslubi xüsusiyyətləri, aktiv və ya passiv lüğət fonduna daxil olmasına görə fərqlənir. Bu sözlər dildə işləklilik səviyyəsi ilə də bir-biri ilə qarşılaşdırılır. Dil daşıyıcılarının əksəriyyətinə məlum olan, onların nitq prosesində bu və ya digər dərəcədə istifadə etdikləri, mənalarını başa düşdükləri sözlər ümumişlək sözlər statusu alır. İşlədilmə dairəsinə görə dilimizin leksikasını üç qrupa bölmək olar:

- 1) ümumişlək sözlər (hamı tərəfindən işlədidən sözlər);
- 2) məhdud dairədə müəyyən kollektiv və ya ictimai qruplar tərəfindən işlədilən sözlər;
- 3) xüsusi leksika.

İnsan fəaliyyətinin əsas sahələrində istifadə olunan, hamı tərəfindən başa düşülən sözlər ümumişlək sözlərdir. Bu sözlər ünsiyyət prosesini gerçəkləşdirmək, bu prosesdə iştirak edənlərin bir-birini başa düşməsi üçün zəruri olan sözlərdir. Dilin izahlı lüğətlərinin, ümumi səciyyəli iki və çoxdilli lüğətlərinin, həmçinin alınma sözlərin qısa izahlı lüğətlərinin tərtibi zamanı lüğətə daxil edilən sözlər ümumişlək leksik qatı əhatə edir. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, dilin leksik sistemi açıq sistemdir. Bura daim yeni sözlər daxil olduğu kimi, müəyyən səbəblərdən köhnəlmiş sözlər də bu sistemdən çıxır. Daha doğrusu, köhnəlmiş sözlər dilin aktiv lüğət fondundan passiv lüğət fonduna keçir. Belə bir proses lüğətlərdə ifadəsini tapır. Lüğət maddəsində sözün köhnəlməsi, arxaikləşməsi göstərilir.

Azərbaycan dilinə keçmiş ingilis sözlərinin dilin ümumişlək leksik fonduna daxil olanları Azərbaycan dilinin izahlı və Avropa mənşəli sözlərin qısa lüğətində toplanmışdır. Bu lüğətlərdəki bəzi sözlər müasir Azərbaycan dilində işlənmir. Buna baxmayaraq, həmin sözləri də alınma ümumişlək leksik vahidlər kimi təhlilə cəlb etmək vacibdir.

4.N.Məmmədov: «Alınma terminlər». Bakı «Elm», 1997 il. Nəsir müəllim öz əsərində qeyd edir ki,Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə daxil edilmiş ingilis alınmaları ilə Avropa mənşəli sözlərin qısa lüğətindəki alınmaların müqayisəli şəkildə araşdırılması bəzi məsələlərin üzə çıxmasına səbəb olur. Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, «Avropa mənşəli sözlərin qısa lüğəti» çapdan çıxanadək Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinin iki cildi nəşr olunmuşdur. Ona görə də Avropa mənşəli sözlərin lüğətinin tərtibçiləri, yəqin ki, həmin nəşrlərdən istifadə etmişlər. Bunlarla belə, iki lüğətə daxil edilmiş ingilis alınmalarının ümumi korpusu üst-üstə düşür. Bəzi sözlər izahlı lüğətlərdə, digərləri isə alınmalar lüğətində qeydə alınmışdır.

Hər iki lüğətə daxil edilməmiş ingilis alınmaları da az deyildir. Bir sıra sözlərin mənşəyi iki lüğətdə fərqli şəkildə göstərilir. Bütün bu cəhətlər iki lüğət arasında aparılmış müqayisəli tədqiqatın bəzi məqamlarını açıqlamağı tələb edir.(4.s.314)

Avropa mənşəli sözlərin qısa lüğətində (AMSL) Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində (ADİL) olan *vaqon*, *vaqonet*, *vattmetr*, *konqres*, *konqresmen*, *konsern*, *vaqonetka* sözləri yoxdur. Aydındır ki, AMSL ilə ADİL-in I və II cildləri əsasında aparılan müqayisədə fərqlər o qədər çox olmasa da, digər cildlərdə fərqlərin sayı artır. Əvvəlcə izahlı lüğətdə verilmiş AMSL-ə daxil edilməmiş Avropa mənşəli bəzi sözləri nəzərdən keçirək.

Vaqon (ing.) 1. Rels üzərində hərəkət edən minik və ya yük daşıyan üstüörtülü və ya açıq araba.

2. Rəqəmlərlə – vaqonda yerləşən yükün miqdarı.

Keçən il qurulan ianə komissiyası qırx beş min manatdan ancaq iki vaqon un göndərildi Zəngəzura (C.Məmmədquluzadə).

İzhlı lüğətdə alınma *vaqon* sözünün derivatları da verilmişdir: *vaqonqayıran*, *vaqonqayıрма*, *vaqonqoşuan*, *vaqonsürmə*, *vaqonça*, *vaqonciq*. İngilis dilindən alınmış eyni kökdən olan daha bir söz vardır: *vaqonet*(ka). Bu sözün bir derivatı göstərilir: *vaqonetsürən*. İzahlı lüğətdə *vaqonet* sözü *vaqonça* və *vaqonciq* leksemləri ilə eyni mənalı söz kimi şərh edilir.

Konqres sözünün mənası iclas olan *kongressus* latın mənşəli sözündən alınmadır. Müasir dövrdə yüksək səviyyəli, beynəlxalq miqyaslı toplantılar konqres adlanır. Bir sır ölkələrdə qanunverici orqan konqres sözü ilə ifadə olunur. Sözün bu yeni mənası ingilis dili zəminində yaranmışdır. *Konqresmen* (ing. congressman) konqres üzvü. Bu söz ingilis dilində yaranmışdır. Latın mənşəli *songressus* sözü ilə *man* «kişi, adam, şəxs».

Konsern (ing. consern). Çoxlu ticarət-sənaye müəssisələrinin iri kapitalist inhisarı formalarından biri kimi vahid maliyyə rəhbərliyi altında birləşməsidir. Kapitalist istehsal üsulu prosesində təmərküzləşmə, kapitalın ayrı-ayrı sahibkarların əlində toplanması konsernlərin yaranmasına geniş imkanlar açır. Söz Azərbaycan dilinə sovet dövründə rus dili vasitəsi ilə keçmişdir. Həmin söz siyasi iqtisad terminləri sırasında və xarici ölkələrə aid kitab və yazılarda işlənmişdir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, konsernlərə münasibət mənfi olmuşdur. Çünki konsern sosialist istehsal üsulu ilə düz gəlməyən müəssisə tipi olmuşdur. Hazırda ölkəmizin bazar iqtisadiyyatına keçməsi bu sözün yenidən aktuallaşması və bu dəfə iqtisad termini kimi dilimizdə işlənməsi qeydə alınır.

Buldozer (ing.). Torpağı kəsmək, çevirib və düzləndirmək üçün traktorun qabağına keçirilən enli bıçaqsəkilli alət (bəzən həmin bıçaq keçirilmiş traktorun özünə buldozer deyilir).

Alınmanın AMSL-ə daxil edilməməsinin səbəbini onun dilimizdə çox məhsuldar işləklilik qazanması və dilimizin öz sözlərinə qaynayıb-qarışmasıdır. *Vaqon* sözü üçün də bu fikri irəli sürmək olardı. Bu tipli sözlərin Azərbaycan dilinə deyil,

İngilis dilinə məxsus olması sözün etimoloji təhlilini tələb edir. Buldozer sözünün də dilimizdə derivatları vardır.

ƏDƏBİYYAT:

- 1.Y.N.Solovyova: “İngilis dilində qrammatik qaydanın öyrənilməsi prinsipləri”M.1978.s.178.
- 2.R.C.Cəfərov:«Azərbaycan dilində işlənən Qərbi Avropa mənşəli sözlər». Bakı 1990,Dissertasiya, s. 95.
- 3.N.Ə.Ağazadə: «İngilis dili mənşəli sözləri Azərbaycan dilində inifeksiyası» . E.M. toplanı. B. 2003, s. 23.
- 4.N.Məmmədov: «Alınma terminlər». Bakı «Elm», 1997 il, səh. 314.

Л.Ахундова,А.Гаджиева

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ГРАММАТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ РЕЗЮМЕ

А статья рассматриваются лексического и семантического свойства английского происхождения употребляюще в азербайджанском языке.

Грамматические навыки делятся на две группы: рецептивные и продуктивные. Рецептивные грамматические навыки включают аудирование и чтение, а продуктивные навыки — говорение и письмо. Продуктивные умения включают в себя умение образовывать и употреблять грамматические формы и конструкции, уметь их подбирать, уметь определять грамматические конструкции при чтении, а также использовать грамматические явления на письме.

Рецептивные грамматические навыки включают в себя распознавание грамматической конструкции и ее соответствие значению, умение отличать одну грамматическую конструкцию от других, сходных по форме конструкций, определение структуры простого предложения и порядка слов в предложении на английском языке, определение структура сложного предложения, логические, временные, причинно-следственные связи между членами предложения. Результат включает в себя умение определять подчинительные и подчинительные отношения.

Лексические, структурно-семантические и грамматические особенности заимствованных слов.Лексические заимствования занимают важное место в истории развития разных языков. Заимствования как многогранное словесное явление всегда привлекали внимание лингвистов.

Ключевые слова: английские слова, заимствованные слова, лексика, грамматика, учебный процесс.

L.Akhundova,A.Gadjieva

**METHOD AND METHOD OF TEACHING GRAMMAR MATERIAL IN
MODERN ENGLISH
LANGUAGE ABOUT METHODS**

Summary

The article analyses meetual words of English origin word used in the of Azerbaijan also some lexical et semantical of English turms in Azerbaijan.

Grammatical habits are divided into two groups: receptive and productive. Receptive grammar skills include listening and reading, and productive skills include speaking and writing. Productive skills include the ability to produce and use grammatical forms and constructions, to be able to select them, to be able to identify grammatical constructions during reading, and also to use grammatical events in writing.

Receptive grammar skills include the recognition of a grammatical construction and its matching with meaning, the ability to distinguish one grammatical construction from other constructions that are similar in form, determining the structure of a simple sentence and the word order in a sentence in English, determining the structure of a complex sentence, logical, tense, causal relationships between sentence members. The result includes the ability to identify subordinate and subordinate relationships.

Lexical, structural-semantic and grammatical features of loanwords. Lexical borrowings occupy an important place in the history of the development of different languages. Borrowings, as a multifaceted word phenomenon, have always attracted the attention of linguists.

Key words: English words, borrowed words, vocabulary, grammar, teaching process.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.06.2024

**Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rəfiq Cəfərov.
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**